

ТӨМР ХААЛЬ

Эдэрхн-Кизляр хооронд төмр хаалһ тосхлһна тускар

Күндтэ "Халымг үн" газетин көдлөхтө! Хамг юмн амлгдг хэзэрин сээхн цагта хээртэ халун зүрхнэ мөндөн тэднэн илгэжэнэв!

Күн болһнд эрхн кергтэ, эрүл-мөндүн сээхн күнэр, үчсөн цагн му бээдлг дилгж, ирх сан-сээхнэг тогтаж, ухан-билгн улмар ясрж, урн үгн янз орман олж делгж, олгднн онгта, таһндан тоомсртэ, бүларн нээдһнү, бигдэн арһ-зэтэ, мергн-цецн, амулж баярта бээхн дурдханадн!

Дөрөн жигд болон думбр дээгэ аюл туужд орсн лээтэ. Тер цагт аран сард би бас ээрэнх угстаһан энүр Терсөннхн төлэ, олн амтһанхн төлэ дилгэр бэрх арһин төлэ, цэг кемжэн уга хар келсэн асож көдлөнх тускар бичүү.

Көгшрөнхөнхн цалдһас, сурһагн дамшлг угаһас келтэ, эн мөнхн бичн тоотд дуту-дунд, энду бээхн алдг уга. Тегэд аазан күндлэд, глхк нег хажһрнхн чиглэд, бэрт барһонгн таднхс суржанах. Эдэрхн-Кизляр хооронд төмр хаалһг бидн, тер цага байһуд, дээгэ һалад һлх тосхон тускар медж аатн.

Ардкн холдад, эмнхн өөрдэд ирсн агаһн НАСНА Антн. Сээхн мөнд бээххэтн!

Лаганы байһон.

Тенгсин көвөд

12/УНН-1998
МОНГОЛ
(1908) 2X

Зовлң жирһл хойр эерглөд йовна гиж келгдгд үгн өөндөн авд эн бичкн түүкөн бичжөнөв. Халымг Танһчин олн өөмгүдөс мана Дойда Баһуда өөмгн 17-18 хотн, Көк тенгсин ик наласн уснас сулврлж гүүсн холмудын, налаж тогтсн нуурмудын көвөһөр бүүрлж селелснх лавта билэ. "Замгн сөөнд заһсн хурдг, зангн сөөнд күн хурдг" гилг үлгүршн. Тер холмуд, нуурмуд дотр заһсна илг сөн болсар, олн зүсн заһсн дүүрн болдг билэ.

Тингхлэ, герин хажуд бөөсн зөөриг олзлхнн төлө йиринх дассн эрдм юуһарн болвчн керглж зер-зөөрн нөөһинх олад аннад, эд-бод кеһөд, олзарн илхтэ-уухта, өмсх-зүүхтэ, малта-гертэ, күүклөн өскөд, му биш бөөснх алдг уга. Цаг цагла өдл биш, тер сөөхн цаган дахад өмтнө ухан, аһурсна өврмжтэ өслт, йиртмжнн сергмжтэ аһу, цуһарн нийлөд, цагн сөөхннх үзүлдг билэ. Үзгдсн олн юмн дотрас, цөөкинх авад келхлэ, эн цагт сонһн чигн болх.

Дотаһан һарсн салһкн зөрмдөн икөр чанһрад, цөн хонгтан көдлөхлэ, тенгсин усн көөгдөд йүүрөд, һолар орад, нуурмуддүүрөд одсн саамд, усан дахсн олн зүсн заһсн чигн элвжөд оддг билэ. Болв зөрм заһсн, хар зоота мө, хорв, цевн гинхөд һолар орж нуурт ирдмн биш. Салһкн номһрад усн гедргөн тенгс талан урсалшүүрөд һархла, бекр цоохр хойр заһсн, ардаснь юмн көөж йовх мет хурдлад, негн-негнлөхөд гүлжлөд, сүүлэнх усн деер һарһж цокад, негн чигн нуурт, холд үлдл уга тенгс талан һардг авьяста билэ.

Тер ик ирж һарчасн заһсна аанцигнь, лавта меддг заһсчнр, өдр-сө уга арднь орад, гөлм, шүүгүл, дегө тоотарн анһж икөр бөрж, эд-бод кеһөд, олзта-орута болдг билэ. Кемер үлһн өмн өргнд тийм бөөдл тогтхла, киитн чанһрад өдр-сөөднх мөсн керөд, нуурт дүүрөд орсн олн зүсн заһсн, шин керсн чигр мөснө дор, зүсн-зүсөрн йилһрж цуглрад нигтрж бөөсн заһсиг деерөснх эргүлөд һарһж нег бөөрнд тогтахла, хурдар нег хажуһаснь ниймн мөсиг цоорг кеж чигчүрө чигчөд, тер цооргар көөж, мөснө дораһар нег захднь хуралдмн.

Шүүгүл татж уралан йову лж арһмж-деес боосн ут чисиг гүүлгөд, ардаснь 500 метр шүүгүл орулад, одак ээрж бөөсн заһсиг эргүлөд, шүүгүлөрн хаша кеж зогсаһад, нийлүлсн шүүгүлнх хойр һарас авад, дорак кеһинх дарж өгөд, шүүгүлг идөнднх торсн заһстаһинх мөсн деер татад һарһдг зөвтө. Зөрмдөн шилр керсн мөсн ниймн болад, заһста татж авсн шүүгүлг болндарһад (олар хурад) көдлжөх улсиг даал уга хотаһад, шуурад, усн һарад зовадг билэ.

Тегэд шүүгүлөн татад авд дуусх кемлэ, шүүгүлнн ард заһсн туугдал ортха гиж кеж углсн утдан 25-30 метр, өрг-лөн 10-15 метр, гүүндөн 3-4 метр ходалин амнд күрөд, дотрк заһстаһинх аминх батлж бооһад, мөсн дор цаг зуур оркдг билэ.

Мөсн невчк батрхла, одак орксн ходал заһсиг амн тустнь элвгн цоорг һарһад, нег хажуднь нег күн ут иштэ заһс утхлг сүзгөр орулад утххла, тустнь бөөсн нег сүзгт уйсн деесөр деесгшөн татад, хойрулн сүзгтэ заһсиг мөсн деер асххла, терүг күлэ-жөсн һартан модн күрэтэ хойр күн заһсиг холдулад түлкөд авч одхла, тенднх тосчах улс заһсиг зүсн болһарнь йилһөд, онцлад мөсн деер көргөнө.

Нег ходалин заһсиг утхж авлһн баһ гихдөн долан хонгар эргтнө. Заһсн сөн, үнтө болдгнн төлө сөөнөр өнгиһнх геелго царг аж кергөхнн

төлө эвтэ меддг улс шинднө. Тегэд уснас заһсан һарһад эвднх орад ахулад бөөтл, мөсн зузарад көрхлө, нег шүүгүлнн артель, нег хотна улс арднх орж шамлад, балһсн тал заһсан мөснө хаалһар зөөж хулдх мөрнцанан белднө.

Уга гихдөн 25-30 мөрн цанд эвинх олж заһсиг кердглж ачад зөөлһн эклнө. Эн метөр наадж хотна шүүгүлнн артелин улс цуһар балһсна хаалһ бүтөж йовихана. Һандһн мана өөмгн 18 хотнас баһ гихдөн 500 мөрнцанта заһсн нег хаалһд йовдг бөөж. Үл чигл келдү хаалһ келгнх то уга.

"Һар көдлхлэ, амн көдлнө" гиж келдг учрар киитгн-киитн гилго, өдр-сөгилто мөсн деер көдлж йовх улс бөрсн заһснасн айтэ тоотынх йилһж авад, хуваж авад гер-бүлөрн тежөл кежөснх алдг уга, тер биш, хотндан бөөсн медтө, хуучта, нань чигн улст хөөснө заһс өдр болһн өгүлдг билэ. Дөкөд нег мөнн онһсн юмн, тер цагин заһсна бөөдлг, үлгүрнх, сазн заһсн болхла зоһарн зузарад, хальснь шар зесин өнг һарч шарлад, чинһүрөнх 15-20 кг татдг, нег бүлн 7-8 күн, нег саз чанад цугтан цаглани илдг билэ.

Бас нег цуув (леш) гилг заһсна цогцин хальснь хар күртөд, хөлөхд күүнө нүд авлад, утлад чанхла, хойр бөдүн залу цаалд илдг. Үлһн эклн цаг, заһсн цуһар дүүрн түрстө.

Тер цагин мана эшк-өвкнрин бөөсн сөөхн бөөдл саамдан уханд орна, зах-зухинх, эврөн нүдсн үзсөн тодһав. Тер цагин өмн хоорндан сөөхн нийшһнү, ахан күндлж, селгнх авч, дүүһөн дахулж сурһмжан өгч, бөөсөн хуваж түрдөн өгч, нег эшкнн үрдүд мет бөөсинх саамдан ухалһнх агчмд седкл байсна.

"Унг уга, йозур уга" гиж келгдгд. Тер сөөхн цагас ишлж дарук тогтх өмтнө бөөдл залһлдата болһнх алдг уга. Түүнө деернх нарта делжөн күмн өмтнд тогтж үзгдөд уга, күүнд өврмж болх шин йосиг цагнх төрөж манд илгөсн Бурхн сөкүстө аав болн көгшн зе - алдр Ленин тогтаһад, өрүн сөөхнх өмтнө һарт бөрүлсн цаг сөөнөр батрад уга дөвшж йовх саамд, 1931 жил мана Дойда Баһудын 18 хотна улсиг нийшүлж, заһс анһлһна колхозд "Социализмн хаалһ" гилг нер өгөд, Улан Эргселөн деер тогтасн болдг.

Түүнд түшн олн заһсчнр, өмнх кеж йовсн эв-арһан улмар немж олзлад, шангин даалһсн заһс бөрх зураг хойр-һурв давулж күцөһөд, колхозин неринх өөдлүлөд, нийшһнү урмдта седклөн улмар батлад, кишг деернх кишг немгдөд, идх-уухнх, өмсх-зүүхнх өдр ирвөс элвжөд, һазаһан усн-тосна малта, келгнө мөрн тергтө, дуту уга дүүргнн бөөдлг орсн болдг.

Тингж бөөсн өмтнө байрта цагла мана район деер Лаганд "Рыбакколхозсоюз" тогтад, колхозмудын бөөх бөөдлө танһлад, мана колхозин аһу, өмтн кн гинхөд 1936 жил колхозиг хойр өнг кеж хуваһад бас нег шин "Улан туг" нертө колхоз Эзгөтин селөн деер тогтасн болдг. Эн колхозин нийшөнд 8 хотна улс орсн билэ. Колхозин һоллгч заһс анһлһна төр деер мал бөрх, төрө төрх төр тогтаһад, бөөсн улснн күчинх хуваж олзлад, ахр цагин эргд колхозин оруг икдүлснх лавта. Түүнөс ишлж өмтнө бөөх бөөдл улмар ясрж бөөсн цаг билэ.

"Арһ угад, зарһ уга" - цаг нег бөөдлөр бөөдг. Һазр-уснидн, зөөсн зөөриминн, өмн-цогцимидн ширгөж уга кехөр алач-махчин ухата, һалзу чонһн бөөдлөһөр генткн чочаж дөврсн халун һалта дөөнө аюл 1941 жилин июнь сард эклсн болдг.

(Цаарандһн барлгдохн.)